

Farsça-Türkçe ve Osmanlı Türkçesi Sözlüklerinde Karşılaşılan Çeviri Yazı ve İmla Meseleleri Üzerine Bazı Tespit ve Değerlendirmeler*

Adem UZUN**

ÖZ

Batıların Doğuya olan ilgi ve alakalarıyla ortaya çıkan çeviri yazı, Latin alfabesinin 3 Kasım 1928'de kabulüyle birlikte gündemimize giren önemli konulardan biridir. Asırlarca kullanılan bir alfabenin başka bir yazı sistemi ile kullanılması elbette bazı sorunları da beraberinde getirecektir. Çeviri yazı da bu sorunlardan biridir. Batılılar, bu konuyu XVII. yüzyılda Meninski tarafından telif edilip Arapça, Farsça ve Türkçe sözcüklerin Latince karşılıklarını içeren *Thesaurus Linguarum Orientalium* adlı lügatle başlatır ve Londra'da kurulan The Royal Asiatic Society'nin Sanskrit ve Arap alfabesi için bir komisyona hazırlattığı transkripsiyon sisteminin 1894'te yayımlanmasıyla belli bir ölçüde sonuçlandırır.

Osmanlılarda özellikle Tanzimat dönemiyle birlikte alfabenin yetersizlikleri ve eksiklikleri olduğu konuşulmuş ve buradan hareketle değiştirilmesi ya da ıslah edilmesi gündeme gelmiştir. Bu konuda bilim adamları tarafından araştırma ve çalışmalar yapılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nde Arap ve Latin alfabesi meselesini gündeme taşıyan ilk eserlerden biri, 1925 yılında Avram Galanti tarafından yazılan *Türkçede Arabi ve Latin Harfleri ve İmlâ Meseleleri* adlı eserdir. Tanzimat'la birlikte konuşulmaya başlayan Latin alfabeğe geçiş konusu Cumhuriyetin kurulmasıyla hızlanmış ve 1928'de Latin alfabesinin kabulüyle noktalanmıştır.

* Bu makale, 19-20 Aralık 2017 tarihinde İstanbul'da Türk Dil Kurumu ile İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinin iş birliğiyle düzenlenen "Türkçenin Yazım Sorunları Sempozyumu"nda sunulan bildiri den genişletilerek hazırlanmıştır.

** Dr., Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Çankaya - Ankara/ Türkiye
E-posta: ademuzunsmc@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5029-3003, DOI: 10.32704/erdem.749167
Makale Gönderim Tarihi: 01.10.2019 * Makale Kabul Tarihi: 17.01.2020 * (Araştırma Mk.)

Batıda yapılan çalışmalardan hareketle çeviri yazının Türkçe ses uyumuna uygun yazım simgeleri/harfleri, ister transkripsiyon ister transliterasyon açısından olsun belirlenmiştir. Bu itibarla Türkiye’de Osmanlı Türkçesi ile yapılan akademik çalışmalarda, günümüz Türkçesine aktarma işlemi, biri Millî Eğitim Bakanlığı *İslâm Ansiklopedisi*, diğeri Türkiye Diyanet Vakfı *İslâm Ansiklopedisi* olmak üzere iki temel eser dikkate alınarak uygulanmıştır. Bunun yanı sıra bazı kamu kurumları, örgütler ve üniversiteler bu iki eserden hareketle kendi yazım kurallarını da belirlemiştir. Günümüzde yapılan bilimsel çalışmalarda genel olarak bir bütünlük bulunsa da bazı karakterler farklı yazılmıştır. Bunlar, “ñ, ŋ, â, â, û, î, î” karakterleri ile dilimizde kullanılan Arapça ve Farsça kelimelerle oluşan özel isimler, bileşik kelimeler, coğrafya adları, kitap isimleri vb. kelimelerdir.

Belirlenen harflerde küçük farklılıklar olsa da bunlar üzerinde birçok çalışma yapılmış ve epey mesafe alınmıştır. Bu farklılıklar nedeniyle, Osmanlı Türkçesi ile yazılan sözlüklerin yanı sıra, Farsça Türkçe yazılan sözlüklerin bugünkü alfabeye aktarılması sırasında, Türkçede kullanılan Arapça ve Farsça kökenli bazı kelimeler ile bu kelimelerin açıklanmalarının çeviri yazıya aktarımında bütünlük görülmemektedir. Bu makalede, belirlenen sözlüklerde tespit edilen yazım farklılıkları gösterilerek bilimsel çalışmalar ile kurum ve kuruluşlar tarafından yapılan yayınlarda çeviri yazı ve yazım birliğinin sağlanmasının önemine vurgu yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Çeviri yazı, İmla, Osmanlı Türkçesi, Sözlük, Farsça-Türkçe Sözlük.

Certain Evaluations and Resolutions upon Translation, Writing and Spelling Issues Encountered in Persian-Turkish and Ottoman-Turkish Dictionaries

ABSTRACT

As the interest of the Western scholars ascended upon the East, transcription has become one of the most significant topics, which came forth as an issue with the adoption of the Latin alphabet on 3 November 1928 in Turkey. The change of centuries-old alphabets with another writing system brings up some problems naturally. Transcription is considered among these problems. The Western scholars address the issue that it began with the Meninski's dictionary *Thesaurus Linguarum Orientalium*, which involves the Latin equivalents of Arabic, Persian and Turkish words, and concludes the issue with the publication of the transcription system in 1894 prepared by The Royal Asiatic Society established in London by a commission for the Sanskrit and Arabic alphabet.

The necessity of changes and improvements of the Ottoman alphabet put forward in Tanzimat Period since the inadequacies and deficiencies of the alphabet required. Various researches and studies were carried out by scholars on the subject. *Türkçede Arabî ve Latin Harfleri ve İmlâ Meseleleri* by Avram Galanti was one of the first works in the Republic of Turkey on the issue of Arabic and Latin alphabets that was written in 1925. The transition to the Latin alphabet, which started to be bruited within the Tanzimat Period, accelerated with the establishment of the Republic and ended with the acceptance of the Latin alphabet in 1928.

Based on the studies conducted in the West, the spelling symbols / letters suitable for the Turkish sound harmony of the translation text were determined in terms of bot transcription and transliteration. In this regard, the modern Turkish transfer process in academic studies on Ottoman Turkish in Turkey are conducted by considering the *Encyclopedia of Islam* which is 2 different studies within the same title from the Ministry of Education and Türkiye Diyanet Foundation. In addition, some public institutions, organizations and universities have also determined their own writing rules based on these two works. Although there is an overall unity in scientific studies conducted today, some characters are written differently. The differences are seen at the characters of “ñ, ŋ, ā, â, ū, û, î, î”, special names, compound words, geographical names, book names, etc., which are formed with Arabic and Persian words used in our language.

Although there are minor differences in the letters identified, many studies have been done on them and considerable distance has been taken. Due to these differences, while translating dictionaries written in Ottoman Turkish to dictionaries written in Persian-Turkish into today's alphabet, some words of Arabic and Persian origin used in Turkish and the explanations of these words are not confronted in translation. In this article, it will be emphasized the importance of providing unity of translation and spelling in scientific studies and publications made by institutions and organizations by showing the spelling differences determined in the dictionaries.

Keywords: Transcription, Dictation, Ottoman Turkish, Dictionary, Persian-Turkish Dictionary..

Giriş

Transkripsiyon/çeviri yazı konusu Batılıların Doğuya olan ilgi ve alakalarıyla ortaya çıkmıştır. Yaklaşık XI. yüzyılda seyyahlar tarafından başlatılan Doğuyu keşfetme isteği, o toplumun dilini öğrenme gerekliliğini beraberinde getirmiştir. XVII. yüzyılda Meninski tarafından telif edilip Arapça, Farsça ve Türkçe sözcüklerin Latince karşılıklarını içeren *Thesaurus Linguarum Orientalium* adlı lügat (*MEB İA* 1941: IV), çeviri yazı konusunun bu dönemden itibaren gündeme geldiğini düşündürmektedir. Bu dönemden itibaren başlayan süreç, Londra'da kurulan The Royal Asiatic Society'nin Sanskrit ve Arap alfabesi için bir komisyona hazırlattığı transkripsiyon sisteminin 1894'te yayımlanmasıyla (Durmuş 2002: 307) resmî bir hâl almıştır. Daha sonra Batı dilbilimcileri tarafından yapılan çalışmalar ve incelemeler neticesinde çeviri yazı meselesi kendi içlerinde belli ölçüde çözüme kavuşturulduğu ifade edilmiştir (Ünver 2008: 2).

Batı dünyasında hâl böyleyken Osmanlı Devleti Arap alfabesini kullanıyordu. Osmanlı Devleti'nin sonlarına doğru özellikle de Tanzimat Dönemi'nde alfabenin yetersizlikleri ve eksiklikleri olduğu düşüncesiyle değiştirilmesi ya da ıslah edilmesi gündeme gelmiş ve bu husus için bilim adamları tarafından araştırma ve çalışmalar yapılmıştır (Togan 1981: XVIII; Akçay 2007: 4-16, Ulu 2017: 277-302; Anhegger 2017: 136-142). Türkiye Cumhuriyeti'nde Arap ve Latin alfabesi meselesiyle ilgili yazılan ilk eserlerden biri 1925 yılında Avram Galanti tarafından Arap alfabesiyle yazılan *Türkçede Arabi ve Latin Harfleri ve İmlâ Meseleleri* adlı eserdir. Galanti bu eserinde Arap alfabesinin Latin alfabesine karşılık gelen seslerini tarihi açıdan belirtmeye çalışmış ve benzer seslerle ilgili yazım konularından bahsetmiştir. Tanzimat'la birlikte konuşulmaya başlayan Latin alfabeye geçiş konusu Cumhuriyetin kurulmasıyla hızlanmış ve 1928'de Latin alfabesinin kabulüyle sonuçlanmıştır.

Alfabenin değişmesiyle birlikte eğitim süreci de hızlanmıştır. Bu kapsamda İstanbul'da Devlet Matbaası tarafından 1928 yılında millet mektepleri ve halk dersaneleriyle harf kurslarında okutulmak için Millî Talim ve Terbiye Heyeti'nce hazırlanan *Alfabe, Kıra'at, Yazı ve İmlâ Tedrisi Usûlü* adlı kitap yayımlanmıştır.

Ayrıca İstanbul'da 1928'de Dil Encümeni tarafından hazırlanan ve İstanbul Devlet Matbaasında basılan *İmlâ Lûgati* adıyla bir sözlük yayımlanmıştır. Bu sözlüğün mukaddimesinde Türkçe imla/yazım ile birlikte Türkçede kullanılan yabancı kelimelerin nasıl yazılacağı ile ilgili bilgilere yer verilmiştir. Bura-

da heyet, yabancı kelimelerin Türk fonetiğine uygun olarak yazılması kurallarından, ünsüz değişimleri ve inceltme işareti olarak (ˆ) işaretinin nerede nasıl kullanılacağından ve diğer yazım kurallarından (1928: X-XIII) bahsetmiştir.

Millî Eğitim Bakanlığı tarafından yayımlanan *İslâm Ansiklopedisi*'nde Arap alfabesi ile yazılan metinlerde çeviri yazı ve yazım ilkeleri belirlenmiş ve burada belirlenen esaslar üzerinden bilimsel çalışmalar yapılmış ve yayımlanmıştır. Burada Türkçede kullanılan Arapça ve Farsça kelimeler madde başı yapılırken, kelime içerisindeki uzatma harfleri (ˆ) şapkalı yazılmış, sonra çeviri yazı sistemi uygulanmıştır. Metin içerisinde Türkçe seslere karşılık gelen harfler hariç, Batıda uygulanan çeviri yazı simgeleri kullanılmıştır. Örneğin, med harfleri olarak bilinen uzatmalar “ā”, “ū” ve “ī” şeklinde yazılmıştır.

Çeviri yazı konusunda yayımlanan en önemli çalışmalardan bir diğeri de İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesince hazırlanan ve Millî Eğitim Bakanlığı tarafından 1946'da İstanbul'da basılan *Türk İlmî Transkripsiyon Kılavuzu* adlı eserdir. Adından da anlaşılacağı üzere bu çalışma, ülkemizde yapılan bilimsel araştırma ve çalışmalara rehberlik etmiş ve yol gösterici olmuştur.

Türkiye Diyanet Vakfı tarafından yayımlanan *İslâm Ansiklopedisi*'nde Arapça ve Farsça asıllı özel isimlerin okunuşunda ve Arapça ile Farsça kurallara göre yapılan kitap isimlerinde kendine has usuller belirlenmiş ve Arap ve Fars dili ile yazılmış kitap, dergi ve makale adlarında uzatma işareti olarak (ˆ) şapka işareti kullanılmıştır. Ayrıca özel isimler ve cins isimler başlığı altında diğer yazım kuralları tespit edilerek Ansiklopedi içerisinde uygulanmıştır.

Sonuçta Millî Eğitim Bakanlığı tarafından yayımlanan *İslâm Ansiklopedisi* ile Türkiye Diyanet Vakfı tarafından yayımlanan *İslâm Ansiklopedisi*'nde uzatma harflerinin yazımında ayrılık olmuş, Millî Eğitim Bakanlığı tarafından yayımlanan ansiklopedide uzatma harflerinde “ā”, “ū” ve “ī” şeklinde yazılırken, Diyanet Vakfı tarafından yayımlanan ansiklopedide ise “ā̇”, “ī̇” ve “ū̇” şekli tercih edilmiştir. Böylece her iki ansiklopedideki yazım farklılıkları üniversitelerdeki bilimsel çalışmalara ve kamu kurumları tarafından yapılan yayınlara da yansımıştır.

Ayrıca bazı kurumlar, dernek ve örgütler yayımladıkları eser ve makalelerde bu iki ansiklopediden hareketle kendi yazım kurallarını belirlemişlerdir. Türk Dil ve Edebiyat Derneği Dil ve Edebiyat Dergisi, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Turkish Studies, Türk Tarih Kurumu bunlardan bazılarıdır.

Dilimizde kullanılan Arapça ve Farsça kelimelerin yazımı konusunda, İLE-SAM tarafından 17-18 Ocak 1992 tarihinde düzenlenen “I. Eski Türk Edebiyatı Kolokyumu”nda sunulan bildirimlerden hareketle genişletilen ve Turkish Studies’in *İmlâ Özel Sayı*’sında yayımlanan İsmail Ünver’in “Çevriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler” adlı çalışması önemli bir değerlendirmedir.

Prof. Dr. Zeynep Korkmaz da çeviri yazı konusunu “Türlü nedenlerle daha tam olarak rayına oturmamış bulunan imla konusunun, farklı yazım biçimlerinden arındırılarak, bilimsel temelde bir birliğe ulaştırılması... (2009: CXV)” şeklindeki önerisiyle dile getirmiş, Türkiye Diyanet Vakfı *İslâm Ansiklopedisi* heyeti ise, I. cildde imla esasları başlığında “Türkçenin bugünkü imlâsı herkesin benimseyeceği bir çözüme henüz kavuşturulmadığından” bahisle ansiklopedide uygulanacak yazım esaslarını tespit etmiş ve uygulayagelmiştir.

Çeviri Yazı

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesince hazırlanan *Türk İlmî Transkripsiyon Kılavuzu* adlı kitapçıkta, çeviri yazı için “Türk milletinin bugüne kadar kullanmış olduğu muhtelif alfabelerle tespit edilmiş eserlerini, icabında asıllarına en uygun bir şekilde, yani bütün ses işaretlerinin ve imlâ hususiyetlerinin muhafazasını te’min etmek suretiyle, bugünkü alfabemizle tam ve doğru bir transkripsiyonunu te’min etmek” (1946: 3) şeklinde geniş bir tanım yapılmışken Yusuf Ziya Kavakçı tarafından da “bir dilin ibarelerini kendi alfabesiyle değil de başka bir dilin alfabesiyle yazmak” (Kavakçı: 122) şeklinde kısa bir tanım yapılmıştır.

Türk Dil Kurumunun “bir yazıyı bütün ses inceliklerini belirterek başka bir alfabeyle çevirme yolu” olarak tanımladığı çeviri yazı, Türkiye Diyanet Vakfı *İslâm Ansiklopedisi*’nde “Bir alfabede yer alan harflerin bazı özel işaretler ilâvesiyle başka bir alfabenin karakterlerine çevrilmesi” olarak tanımlanmaktadır. Bir dilin bütün sesleri diğer dilin alfabesiyle tam olarak karşılanmayabilir. Eğer bir dilde yazılanlar başka bir alfabe ile yazıldığında her harfe karşılık bir harf geliyorsa bu tanıma *transkripsiyon*; eğer tüm sesler karşılanmıyor, ek işaretler gerekiyorsa bu tanıma da *transliterasyon* (Kavakçı: 122-123) denilmektedir. Bu bağlamda yukarıda çeviri yazı ile ilgili tanımlar hem transkripsiyonu hem de transliterasyonu kapsamaktadır. Neticede çeviri yazı, bir dilin alfabesindeki tüm seslerin bazı özel harfler ilavesiyle başka bir dilin alfabesine aktarılma işidir.

Bugün hem Batı’da hem de Doğu’da Arap alfabesinin Latin alfabesine aktarımı için çeviri yazı sistemi kullanılmaktadır. Avrupa’da ve Türkiye’de bilimsel yayınlarda kullanılan bazı çeviri yazı alfabeleri aşağıdaki tabloda görülmektedir.

A. Sesliler

Arap/Fars Alfabeti	آ	ا	أ	ء	آ	او	ي	ى	و	ـ	ـ	ـ	أ	ء	و
A Concise Encyclopedia of Islam*				ʾ	â	û	î	î	û	a	i	u			
Die Buchstaben des Arabischen Alphabetes**	a,e	i	u,o	ʾ	ā	ū	ī	ī	ū	a,e	i	u,o			
Arabic Romanization***	a	i	u	ʾ	ā	ū	ī	ī	ū	a	i	u	ā	ī	ū
Yeni Tarama Sözlüğü	a,e	ı,i	u,ü o,ö	ʾ	ā	ū	ī	ī	ū,ō	a	i	u	ā	ī	ū
TürkçeSözlük	a	i	u	ʾ	ā	ū	ī	ī	ū,ō	a	i	u	ā	ī	ū
Türk İlmî Transkripsiyon Kılavuzu	a	i	u	ʾ	ā	ū	ī	ī		a	i	u	ā	ī	ū
MEB İslâm Ansiklopedisi	a	ı	o	ʾ	ā	ū	ī	Türkçe Telaffuzda					â	î	û
Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi	a,e	i	u	ʾ	â	û	î	î	û	a	i	u	â	î	û
Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi	e,a	i	u	ʾ	ā	ū	ī	ī	ū	e/a	i	u	ā	ī	ū

* Gordon D. Newby, *A Concise Encyclopedia of Islam*, (England: Oneworld Publications, 2004), IX-X.

** Bu çeviri yazı alfabeti, Roma'da yapılan "19. Uluslararası Roma Oryantalist Konresi"nde kararlaştırılmıştır, bk. Carl Brockelmann vd., "Die Transliterasyon der arabischen Schrift in ihrer Anwendung auf die Hauptliteratursprachen der İslâmischen Welt" (Leipzig: Denkschrift dem 19. Internationalen Orientalistenkongreß in Rom, 1935), 9.

*** Bu çeviri yazı alfabeti 2012 yılında, *The Library of Congress (USA)* tarafından güncellenmiştir.

B. Sessizler

Arap/Fars Alfabetesi	ب	پ	ت	ث	ج	چ	ح	خ	د	ذ	ر	ز	ژ	س	ش	ص	ض
A Concise Encyclopedia of Islam	b		t	th	j		h	kh	d	dh	r	z		s	sh	ş	đ
Die Buchstaben des Arabischen Alphabetes	b	p	t	ş			h	h	d	z	r	z		s		ş	
Arabic Romanization	b	p	t	th	j	ch/ zh	h	kh	d	dh	r	z	zh	s	sh	ş	đ
Türk Dil Kurumu Tarama Sözlüğü	b	p	t	ş	c	ç	h	h	d	z	r	z	j	s	ş	ş	đ
Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük	b	p	t	ş	c	ç	h	h	d	z	r	z	j	s	ş	ş	đ
Türk İlmî Transkripsiyon Kılavuzu	b	p	t	ş	c	ç	h	h	d	z	r	z		s	ş	ş	đ
MEB İslâm Ansiklopedisi	b	p	t	ş	c	ç	h	h	d	z	r	z	j	s	ş	ş	đ
Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi	b	p	t	ş	c	ç	h	h	d	z	r	z	j	s	ş	ş	đ
Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi	b		t	ş	c		h	h	d	z	r	z		s	ş	ş	đ

Arap/Fars Alfabetesi	ط	ظ	ع	غ	ف	ق	ك	گ	ك،ك،ك	كن	ل	م	ن	و	ه	ى
A Concise Encyclopedia of Islam	t	z	‘	gh	f	q					l	m	n	w	h	y
Die Buchstaben des Arabischen Alphabetes	t	z	‘	ğ	f	q	k,g,ğ	-			l	m	n	v	h	y
Arabic Romanization	t	z	‘	gh	f	q	k	g	ñ		l	m	n	w	h	y
Türk Dil Kurumu Tarama Sözlüğü	t	z	‘	ğ	f	k	k,g	g	ñ,ŋ	ng	l	m	n	v	h	y
Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük	t	z	‘	ğ	f	k	k	g	ñ		l	m	n	v	h	y
Türk İlmî Transkripsiyon Kılavuzu	t	z	‘	ğ	f	k	k	g	ñ	ng	l	m	n	v	h	y
MEB İslâm Ansiklopedisi	t	z	‘	ğ	f	k	k	g	ñ		l	m	n	v	h	y
Diyaret Vakfı İslâm Ansiklopedisi	t	z	‘	ğ	f	k	k	g	ñ		l	m	n	v	h	y
Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi	t	z	‘	ğ	f	k	k				l	m	n	v	h	y

A Concise Encyclopedia of Islam'da “ث، ج، خ، ذ، ش، غ، ق” harfleri sırayla “th, j, kh, dh, sh, gh, q” harfleriyle ve uzatma harfleri de “â, û ve î” şeklinde gösterilmiştir. Türkçe ve Farsça sesler için herhangi bir harf belirlenmemiştir.

Carl Brockelmann ve ekibi tarafından 1935 yılında “Roma 19. Uluslararası Oryantalist Kongresi”nde sunulan bildiriye Farsça ve eski Türk alfabesindeki “ث، ج، چ، ژ، ش، ق” harfleri, sırasıyla “ğ, ç, ž, ş, q” ve “ا، و، ی” uzatma harfleri de “â, û ve î” şeklinde belirtilmiştir.

The Library of Congress 2012 yılında Arabic Romanization çeviri yazı alfabesinde “ث، ج، چ، خ، ذ، ژ، ش، غ، ق” harfleri, sırasıyla “th, j, ch/zh, kh, dh, zh, sh, gh, q” harfleriyle ve elif-i meksûre ise (ى), “â” işareti ile gösterilmiştir.

Tabloda da görüldüğü üzere uzatma harflerinde farklı yazım karakterleri kullanılmıştır. Ülkemizde yapılan bilimsel çalışmalarda ise genel olarak bir bütünlük bulunsa da bazı karakterler farklı yazılmaktadır. Bunlar, “ñ, ŋ, â, û, î, î” karakterleri ile dilimizde kullanılan Arapça ve Farsça kelimelerle oluşan özel isimler, bileşik kelimeler, coğrafya adları, kitap isimleri vb. kelimelerdir. Bazı kurumlar ve dergiler tarafından yayımlanan her bir çalışmada bu karakterleri görmek mümkündür. Bir önceki çalışmada “ñ” karakteriyle yazılan ses,

daha sonraki başka bir çalışmada “ñ” şeklinde yazılmış veya bir çalışmanın içinde “ü” şeklinde yazılan harf, aynı çalışma içinde “û” şeklinde de yazılmıştır.

Bunların dışında Batı kaynaklarında “ق، غ، ش، ذ، خ، ج، ث” harfleri sırasıyla “th, j, kh, dh, sh, gh, q” karakterleriyle karşılanırken, Türkçe çeviri yazı sisteminde “ث”, “ğ” ile, “ح”, “c” ile, “خ”, “h” ile, “ذ”, “z” ile, “ش”, “ş” ile, “غ”, “g” ile, “ق”, “k” ile karşılanmıştır. Bu karakterlerin yazımında birliktelik sağlanmakla birlikte Farsça olarak bilinen “گ، چ، ز، پ” harflerinin de “p, ç, j, g” karakterleriyle gösterilmesinde de bir farklılık olmamıştır. Türkçe çeviri yazı sisteminde aynı sesleri karşılayan “ñ, ñ ve nğ” harflerinin yazılması ile “ā, ū, î” harflerinin “ā, ū, î” şeklinde yazılması dışında bir yazım farklılığı bulunmamaktadır.

Bunlarla birlikte başka bir konu daha ortaya çıkmaktadır. O da yapılan bilimsel çalışmaların yayın olarak basılmasıdır. Kurumlar, bilimsel çalışmaların basılması esnasında kendi yazım ilkelerini belirleyebilmektedir. Bu ilkelerin temelde bir bütünlük içerisinde olması esastır. Ancak yapılan yayınlarda bu esasın olmadığı görülmektedir.

Farsça-Türkçe Sözlükler

Sözlük, temel başvuru kaynaklarından biridir. Türklerde sözlük denildiğinde akla ilk gelen Kâşgarlı Mahmud ve onun eseri olan *Divanü Lügati't-Türk*'tür. Kâşgarlı Mahmud, Türklerde sözlükçülüğün temelini oluşturmuştur. Sözlük bir dilin kelimelerini kendi sözcükleriyle açıkladığı gibi başka bir dil ya da dillerin kelimelerini de açıklayabilir. Bir sözlük, başka bir dilin sözcüklerini açıklıyorsa iki dilli, birden fazla dili açıklıyorsa çok dilli sözlük diye adlandırılır. Bu çalışmada örnek alınan sözlük türü, iki dilli olarak adlandırılan Farsça-Türkçe sözlüktür. Fakat burada anlatılan husus, bugüne kadar yazılan sözlükler ve bunların mahiyetleri değil, eski Türk alfabesi ile yazılmış ve üzerinde çalışma yapılarak Türk Dil Kurumu tarafından basımı yapılan Farsça-Türkçe sözlüklerin çeviri yazı alfabesi açısından yazım şeklidir. Bununla birlikte kamu kurumu, kuruluş ve kişilerce bastırılan sözlüklerden de örnekler verilerek farklılıklar gösterilecektir.

Türk Dil Kurumu “Türkiye Türkçesi Sözlükleri Projesi” kapsamında Sözlük Bilim ve Uygulama Kolu tarafından çalışmalar başlatmış ve bu doğrultuda Mütercim Âsım Efendi tarafından hazırlanan *Burhân-ı Katı* adlı Farsça-Türkçe sözlük, Mürsel Öztürk ve Derya Örs tarafından Latin alfabesine aktarılarak 2009 yılında Türkçeye kazandırılmıştır. Bu sözlüğün dışında Ni'met'ullâh Ahmed tarafından telif edilen ve Türkiye Türkçesinin Tarihsel Sözlüğü Projesi kapsamında taramaya alınan *Lügat-i Ni'met'ullâh* adlı Fars-

ça-Türkçe sözlük de Adnan İnce tarafından çalışılmış ve Türk Dil Kurumu tarafından 2015 yılında yayımlanmıştır. Bu iki sözlüğün dışında alfabetik olarak hazırlanan ilk sözlüklerden biri olan ve Lütfullah b. Ebi Yûsuf (Lütfullah Halîmî) tarafından yazılan *Lûgat-i Halîmî* adlı Farsça Türkçe sözlük ise Adem Uzun tarafından hazırlanmış ve Türk Dil Kurumu tarafından 2013 yılında yayımlanmıştır. Aşağıda bu sözlüklerin çeviri yazı ile uzatma harfleri, Arapça-Farsça özel isimler ve yer adları, tamlamalar ve madde başlarının yazım farkları gösterilmiştir.

1. *Lûgat-i Halîmî*

Bu sözlük, XV. yüzyılda Lütfullah Halîmî tarafından Farsça-Türkçe olarak yazılmış ilk alfabetik sözlüklerden biridir (Uzun 2013). Bu sözlükte Türkiye Diyanet Vakfı tarafından yayımlanan *İslâm Ansiklopedisi*'ndeki çeviri yazı alfabesi esas alınmıştır.

2. *Lûgat-i Ni'metu'llâh*

Bu sözlük, XVI. yüzyılın ortalarına doğru Anadolu'da asıl adı Halil Sufi olarak bilinen Ni'met'ullâh tarafından yazılmış önemli bir eserdir (İnce 2015). Bu sözlükte Millî Eğitim Bakanlığı tarafından yayımlanan *İslâm Ansiklopedisi*'ndeki çeviri yazı alfabesi esas alınmıştır.

3. *Burbân-ı Katı*

Bu sözlük, XVII. yüzyılda Muhammed Hüseyin b. Halef et-Tebrizî tarafından telif edilen Farsça bir eserdir. Bu eser Mütercim Âsım Efendi (1755-1819) tarafından *Tıbyân-ı Nâfi' der Terceme-i Burbân-ı Katı* adıyla Türkçeye çevrilmiştir (Öztürk, Örs 2009). Bu sözlüğün Latin alfabesine aktarımında Türk Dil Kurumu *İmlâ Kılavuzu* (Ankara 1996) esas alınmıştır.

Bu sözlüklerin çeviri yazı ve yazım şekillerinden bazı örnekler aşağıdaki tabloda görülmektedir.

	<i>Lügat-i Halimi</i>	<i>Lügat-i Ni'metu'llâh</i>	<i>Burbân-ı Katı</i>
İmla	Çeviri yazı	Çeviri yazı	Yazım Kılavuzu*
Dizin	Eski alfabe	Eski alfabe	Yeni alfabe**
Madde başı	Kalın/bold	Kalın/bold	Kalın/bold
Madde başı okunuş	<i>Eğik/italik</i>	Kalın/bold	(düz)
Uzatma harfleri	â, û, î	ā, ū, ī	â, û, î
Birleşik fiiller	Bir karakter boşluk	Bir karakter boşluk	
Birleşik isimler	(-) tire ile ayrılmış	Bitişik yazılmış	
Yapım ekli kelimeler	Bitişik yazılmış	Bitişik yazılmış	
Özel isimler	Çeviri yazı	Çeviri yazı	Yazım Kılavuzu
Tamlamalar	Belirtilmiş	Belirtilmiş	Belirtilmiş
Noktalama	Yapılmış	Yapılmış	Yapılmış
Vâv-ı ma'dule	Gösterilmiş	Gösterilmiş	Gösterilmemiş

* Türkçe sözlükte bulunmayan ayın harfi (‘), hemze ise (’) işareti ile gösterilmiştir. Örnek: “etbâ’, şeni’, me’kul, re’s.”

** Farsça okunuşlar dikkate alınmıştır. “Kalem” değil, “kelem”; “gam” değil, “gem”. Sözlük sonunda Arap alfabesine göre dizilim verilmiştir.

Yukarıda adı geçen sözlükler Osmanlı Türkçesi ile hazırlanmış eserlerdir. Bu eserlerden ilk ikisinin bugünkü alfabe ile yazılmasında kullanılan sistem çeviri yazı iken üçüncü eser *Burbân-ı Katı*’da ise Türkçe yazım kılavuzudur. Her sözlük kendi içinde uyumlu ve anlaşılır bir esasa göre yeni alfabeye aktarılmışsa da çeviri yazı ve yazım konusunda birbirinden farklılık gösterir. Bu sözlüklerde uygulanan çeviri yazı ve yazım kuralları örnekleriyle beraber aşağıda görülmektedir.

a. Uzatma Harfleri / حروف مد

Uzatma harflerinden olan “ا،و،ى” (elif, vâv ve yâ) harfleri, *Lügat-i Halimî*’de “â”, “û” ve “î” işaretleriyle ile gösterilmişken, *Lügat-i Ni’met’ullâh*’ta “â”, “û” ve “î” şeklinde yazılmıştır. Örnekler:

<i>Lügat-i Halimî</i>	ات	...et	علامت خطابدر	‘Alâmet-i hitâbdur
	انجام	encâm	اشک آخر	Îşûrî âhiri
	دور	dûr	ارق بعيد معناسنه	Irâq, ba‘id ma‘nâsına
	ياسمن	yâsemen	بر معروف چچکدر	Bir ma‘rûf çiçekdür
<i>Lügat-i Ni’met’ullâh</i>	ات	et	ادات خطابدر	Edât-ı hitâbdur
	انجام	encâm	آخر کار	Âhir-i kâr
	دور	dûr	ارق بعيد معناسنه	Irâq, ba‘id ma‘nâsına
	ياسمن	yâsemen	معروف آچه چچکدر	Ma‘rûf aqça çiçekdür

Yukarıda görüldüğü üzere aynı sesi veren hecelerin farklı çeviri yazı ile yazıldığı görülmektedir. Bu kelimelerin Türk Dil Kurumu tarafından hazırlattırılan ve basımı yapılan *Burhân-ı Katı* adlı Farsça Türkçe sözlükteki yazılışları ise şöyledir:

<i>Burhân-ı Katı</i>	ات	...et	ضمير متصل خطابدر تو معناسنه	Zamir-i muttasıl-ı hitâbdur “tû” manasına
	انجام	encâm	اندام وزنده صوگ و انتها و آخر معناسنهدر	Endâm vezninde. Son, intiha ve ahir manasınadır.
	دور	dûr	مور وزنده ابراق و بعيد معناسنهدر	Mûr vezninde. Irâq ve ba‘id manasınadır.
	ياسمن	yasemen	بو اسمله معروف چچکدر	Bu isimle maruf çiçektir

Örneklerde görüldüğü üzere üç sözlükte de Arapça ve Farsça kökenli kelimeler farklı yazım ile yazılmıştır. *Türkçe Sözlük*’te “hitâb” olarak yazılan ve aynı anlamda kullanılan kelime, *Lügat-i Halimî*’de “hitâb”, *Lügat-i Ni’met’ullâh*’da “hitâb” ve *Burhân-ı Katı*’da “hitâb” şeklinde yazılmıştır. Aynı şekilde son anlamına gelen “ahir” kelimesi de *Lügat-i Halimî*’de “âhir”, *Lügat-i Ni’met’ullâh*’ta “âhir” şeklinde farklı yazım ile yazılmışken *Burhân-ı Katı*’da *Türkçe Sözlük*’teki gibi “ahir” şeklinde yazılmıştır. “Maruf, mana ve baid” kelimeleri de her sözlükte farklı yazılmıştır.

b. Özel isimler ve yer adları

Yabancı dillerden geçmiş ve genel olarak Türkçede kullanılan özel isimler ve yer adları da farklı yazılmıştır. Bu isimlerden Türkçede kullanılanlar da çeviri yazı ile kaydedilmiştir. *Lügat-i Halîmî*'de "Sa'dî, Hâfız, Kemâl, İşfahân, Hindistân"; *Lügat-i Ni'met'ullâh*'ta "Peyğam-ber Hâfız, Mevlânâ Celâlü'd-dîn, Kirmân, Hindistân Çîn, 'Arabistân" şekline yazılmıştır. *Burhân-ı Katî*'da ise çeviri yazı uygulanmamıştır. Aşağıdaki tabloda örnekler gösterilmiştir.

<i>Lügat-i Halîmî</i>	پیغمبر، لطف الله، سعدی، مولانا جلال الدین، هندستان، کمال	Peyğamber, Lutfullah/Luţfullah, Şa'dî, Mevlânâ Celâleddîn, Hindistân, Kemâl
<i>Lügat-i Ni'met'ullâh</i>	پیغمبر، لطف الله، مولانا جلال الدین، نعمه، الله، چین، هندستان، عربستان، اصفهان، شیراز	Peyğam-ber, Luţfu'llâh, Mevlânâ Celâlû'd-dîn, Ni'metu'llâh, Çîn, Hindistân, 'Arabistân, İşfahân, Şîrâz
<i>Burhân-ı Katî</i>	پیغمبر، ابراهیم، یوسف، زکریا، فردون، دماوند، خراسان، ماوراء النهر	Peyğamber, İbrahim, Yusuf, Zekeriya, Feridun, Demavend, Horasan, Maveraünnehir

Lügat-i Halîmî ve *Lügat-i Ni'met'ullâh*'ta kitap isimlerinde de çeviri yazı alfabesi kullanılmıştır. Kitap adı büyük harfle başlayıp küçük harfle devam etmiştir. Eğer kitap adı bir tamlamadan ibaretse yine ilk kelime büyük harfle başlamış ve küçük harfle devam etmiştir. Sadece kitap adı içindeki özel isim, yer ve nispet bildiren kelimelerin ilk harfi büyük yazılmıştır. Örnek: *Muntaḥab, Bahru'l-ğarâyib, Mi'yâr-i Cemâlî; Fetâvâ, Heft-peyker, Daḳâyıku'l-ḥakâyık, Mi'yâr-ı Cemâlî*.

Burhân-ı Katî'da ise "Müeyyidü'l-Fuzelâ, Muhtasar-ı Vikâye, Ferheng-i Surûrî ve Ferheng-i Cihângîrî" şeklinde her kelimenin ilk harfi büyük yazılmıştır.

c. Tamlamalar

Türkçenin Arapça ve Farsçadan etkilenmesiyle birlikte cümle içinde bu iki dildeki tamlamalar Türkçede görülmeye başlamıştır. Bu tamlamalar kendi dil kurallarına göre yapılarak Türkçe içerisinde kullanılan Arapça ve Farsça tamlamalarda yazım konusunda bir bütünlük görülmüştür. Ayrıca Arapçadan dilimize geçen tamlamalarda dilin kendi fonetiğinde bulunan şemsi ve kame-ri harfler de okunuşta gösterilmiştir. Örnekler aşağıdaki tabloda verilmiştir.

	<i>Lügat-i Halimî</i>	<i>Lügat-i Ni'met'ullâh</i>	<i>Burhân-ı Katı</i>
Arapça Tamlamalar	Baħru'l-garâyib Beytu'l-Muqaddes Mâverâu'n-nehr ale't-ta'cil fi'l-cümle	Baħrû'l-garâyib Beytü'l-'ankebût ħabbû'l-gār rubbû'l-'ineb, mā'u'l-ħadîd	bi'l-ehli ve'l-iyâl ebu'l-melîh aynü'l-bakar fînu'l-ahmak bade't-tenavül Maveraünnehr
Farsça Tamlamalar	Mi'yâr-i Cemâlî ber sebîl-i ğalaţ vaşf-ı terkîbî ism-i maşdar Târîh-i Fûrs-i kâdim	Mi'yâr-i Cemâlî şîġa-i emr kesr-i şîn âb-ı keşîr rûy-i zemîn	sükûn-i nûn levn-i fıstık bâde-i sâf âb-ı hayat leb-i mahbûb umur-i dünyeviye

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü üzere Türkçede kullanılan Arapça ve Farsça tamlamalarda çeviri yazı imlası/simgesi tercihi hariç bir değişiklik görülmemektedir. *Burhân-ı Katı*'da "Maveraünnehr" kelimesinde ise tamlama kuralı uygulanmamıştır.

Nispet bildiren kelimelerde, çeviri yazı alfabesinde tercih edilen simgeden kaynaklanan bir yazım farklılığı ortaya çıkmakla birlikte, fonetiğinde değişiklik yoktur. Örnek: "Rûmî, Rûmî, Rumî; Şîrâzî, Şîrâzî, Şîrazî; Türkî, Türkî, Türkî, 'Arabî, 'Arabî, Arabî; Fârisî, Fârisî, Fârisî."

Lügat-i Halimî ile *Lügat-i Ni'met'ullâh*'ta hem Arapça ve Farsça kökenli kelimelerde hem de Türkçe kelimelerde çeviri yazı alfabesi kullanılmıştır. *Burhân-ı Katı*'da ise çeviri yazı alfabesi kullanılmamış, bazı kelimelerde uzatma işaretleri ile Arapça ve Farsça tamlamalar belirtilmiştir. Örnek: "Aynü'l-bakar, haceru'n-nur, sâhib-i servet, nefes-i şedid."

d. Madde başları

Osmanlı Türkçesi ile yazılan Farsça-Türkçe sözlüklerin çeviri yazı ile bugünkü alfabeyle aktarılması esnasında madde başları da farklı oluşturulmuştur.

- √ *Lügat-i Halimî*'de madde başları Arap alfabesine göre alfabetik olarak dizilmiştir. Madde başları **koyu**, okunuşları *eğrik* ve (:) iki noktadan sonra açıklama kısmına geçilmiştir.
- √ *Lügat-i Ni'met'ullâh*'ta madde başları yine Arap alfabesine göre alfabetik olarak dizilmiştir. Madde başları **koyu**, okunuşları da **koyu** olarak verilmiş ve herhangi bir noktama işareti konmadan açıklamaya geçilmiştir.
- √ *Burhân-ı Katı*'da madde başları Türkçe alfabetik olarak sıralanmış, kelime Arap alfabesiyle parantez içerisinde yazılmıştır. Daha sonra herhangi bir noktalama işareti konmadan açıklamaya geçilmiştir.

Yukarıda sözlüklerden verilen örnekler, tablo hâlinde aşağıdadır.

	<i>Lügat-i Halimî</i>	<i>Lügat-i Ni'met'ullâh</i>	<i>Burhân-ı Katı</i>
Türkçe kelimeler	soğra, şu, yağmak, korğu, taru, dër	anuç, şalkım, taş, buğday, dërler, ağaç	gece, konak, gizli, su, yağmur, kapı, ağaç
Arapça kelimeler	ma' rûf, dakîk, şâbit baħil, taħrîf, şâ' ir	telafluz, ğazab, te' ħîr, rivâyet, ma' lûm, şâħib	takdim, mana, nevi, tevazu, İslâm, tabir
Farsça Kelimeler	behâr, merd, ħâr, cân, cevân, murdâr	Pâre, merd, düst, (dost), revân, cân	dergâh, âsitâne, şagirt, civan, bûse
Arapça Tamlamalar	Beytu'l-Muqaddes, şeceretu'l-bek, rubbu'l-'ineb, dâru'ş-şifâ	ħabbü'l-ġâr, rubbü'l-'ineb, mâ'u'l-ħadîd, eṭṭbbâ'u'l-keleb	devâu'l-hayye, zîku'n-nefs, bade't-tenavül
Farsça Tamlamalar	Târîh-i Fûrs-i kadîm, vaşf-ı terkîbî, ism-i maşdar, edât-ı nisbet	rûĥ-ı ħayvânî, dînâr-ı revân, rûy-i zemîn, kemer-i zerrîn, kelime-i taħsîn	selâtin-i İran, def-i su-i nazar, kelime-i taaccüb, müddet-i kalil, zir-i zemîn
Özel İsimler	İbrâhîm, Kemâl, Nizâmî, Laṭîfî, Ĥâfîz, Esedî, Ferîdûn, Ebû'l-Mü'eyyed, Mâverâ'u'n-nehr, İşfahân, Hindustân	Halîmî, Nerîmân, Sultân Maħmûd, Rüstem-i Zâl, Laṭîfî, Zârîf-i Reyânî, Hindüstân, Anatolı, Mâverâ'u'n-nehr	Hamza, Ebu Cehil, Ferid, Deccâl, Zahrâk-i Marî, Hazret-i Nuh, Bedaħşan, Talekan, Estarâbâd, Çin
Kitap İsimleri	Lüccetu'l-'Acem, Baħru'l-ġarâyib, Mi'yâr-i Cemâlî, Şîħâhu'l-Fûrs	Mi'yâr-i Cemâlî, Maħbûbü'l-'ârifîn, Ķur'an-ı kerîm, Şîħâh, Lüġat-i Aħterî,	Mecma'u'l-Furs, Kur'an-ı Azimü'ş-şân,
Madde Başları	سرد <i>serd</i> : Şovuq, <i>berd</i> ma'nâsına.	سرد <i>serd</i> Şovuq, 'Arabca <i>berd</i> ma'nâsına.	Fereştük (فرشتوك) Kırlangıç kuşudur. Arabîde huttâf (خطاف) denir.

Örneklerde görüldüğü üzere sözlüklerde çeviri yazı yönteminde takip edilen usulde yazım farklılığı mevcuttur. Yukarıda belirtildiği üzere bu sözlüklerde farklı yazımların bulunması, yapılan çalışmanın akademik olmadığını göstermiyor. Aksine bu çalışmaların kendi içinde genel bir bütünlüğü de olabilir. Ancak basımı yapılan yayınlarda aynı anlamı veren kelimelerin farklı yazılması okuyucu açısından bir karışıklığa sebep olabileceği gibi anlam farklılığına da yol açacaktır. Sonuçta hem resmî yazışmalarda hem de bilimsel çalışmalarda bir bütünlük sağlanmamış olacaktır.

Eski metinlerin yeni alfabeyle aktarılması konusunda araştırmacılar tarafından farklı görüşler öne sürülmüştür. Bu konuda 1946'da Millî Eğitim Bakanlığı tarafından yayımlanan *Türk İlmî Transkripsiyon Kılavuzu* adlı eserde şu ifade dikkat çekicidir:

“Eski türk alfabeleri ile yazılmış olup, bugünkü yazımıza çevrilmesi zarûri olan eserlerin bir kısmı, belki de en büyük kısmı, mektepler, kütüphâneler ve geniş okuyucu kitlesini te'min etmek üzere, gündelik hayatta kullanılmasına lüzum görülen eserler olacaktır. Bu nevi metinler, neşredenler tarafından iyice araştırılmış ve dil bilgisinin en son izah imkânlarından istifade edilerek, okunmuş, işlenmiş ve normalleştirilmiş olmaları gibi, bunlardan istifâde edenler de, Türk kültürüne âit bu gibi metinlerin tesbit şekli mes'eleleri ile alâkadar olmayacaklardır. Asıl metinlerin içindekiler mühim olacağı için, neşredildikleri zaman, bunların bütün imlâ hususiyetlerine işâret edilmeyerek, yalnız en zâruri noktaların belirtilmesi ile iktifa edilecektir.

Eserlerin bir kısmı da, doğrudan doğruya metin olarak neşredilmesi zarûri olan ve Türk kültürünün gelişme tarihi bakımından çok mühim ve her cihetten tetkiki lüzumlu bulunanlardır. Bu gibi eserleri de, mümkün mertebe fotoğraf yolu ile, faksimile hâlinde neşretmeye çalışmakla beraber, bunların ya metinlerdeki bütün hususiyetleri gözetilerek, dar mânada, yâni geniş ölçüde normalleştirilmiş tam bir transkripsiyonunun yapılması yahut, bütün teferruatı ayrıca gösterilmek şartı ile, geniş mânada, yâni dar ölçüde normalleştirilmesi zarûridir (1946: 3-4)”.

Yukarıda ifade edildiği üzere metin neşirlerinde iki tür çalışma ortaya çıkmaktadır. Eski Türk alfabesi ile yazılmış ve bugünkü alfabeyle aktarılması önemli olan bu tür eserlerin;

1. Metnin bugünkü alfabe ile yazılması (İçeriğin önemi ve okuyucu odaklı)

2. Tıpkıbasım yapılması ve çeviri yazı alfabesi ile yazılması (Eserin önemi)

şeklinde iki başlıkta değerlendirilmesi mümkündür. İçeriğin önemli olduğu ve okuyucunun istifadesine sunulması gerekli olduğu eski Türk alfabesi ile yazılan eserler içerisinde Osmanlı Türkçesi ile yazılan Türkçe, Farsça-Türkçe, Arapça-Türkçe sözlükler sayılabilir. Bu itibarla okuyucu burada sözlük içindeki metin tespiti, şekli ve yazımını değil, kelime anlamlarını öğrenmeye çalışacaktır.

Yukarıda ifade edilen iki başlıktan hareketle birinci başlık için şunu söylemek mümkündür. Eğer bir akademik çalışma, kurum veya başka bir kuruluş tarafından yayımlanacaksa yazım birlikteliğinin sağlanması gerekir. Bu tür metinlerde ve yayınlarda Türkçe yazım kuralları dikkate alınmalıdır. Yabancı bir dilin kurallardan hareketle kelimeler oluşturulmamalı ve yazılmamalıdır. Çünkü o kelimeler yıllarca söz hazinemizde bulunmuş ve bir anlam bütünlüğü içinde cümlelerde kullanılmıştır, bizindir ve Türkçenin kurallarına göre yazılmalıdır.

İkinci başlıkta ise eserin önemine binaen birebir çalışmasını hazırlamak, gerekli oldukça daha sonraki çalışmalarda istifade etmek ve dildeki gelişmeleri takip etmek ve izlemek amacıyla çalışma yapılması önerilmektedir. Kâşgarlı Mahmud'un *Divanü Lügati't-Türk*'ü buna bir örnektir. Bunun gibi eserlerde asıl ifadelere ve metinlere ihtiyaç vardır ve olduğu gibi yayımlanmalıdır.

Bilindiği üzere yazım kılavuzu hazırlama, Türk Dil Kurumunun görevleri arasında bulunmaktadır. Bu itibarla Kurum tarafından *Yazım Kılavuzu* hazırlanmış ve tüm resmî dairelerde, kamu kurumlarında, sivil toplum örgütlerinde ve ülkemizde Türkçe ile yapılan yazışmaların tamamında bu kılavuz kullanılmaktadır. Fakat Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanan Türkçe sözlükle diğer kurumlar ya da şahıslar tarafından yayımlanan sözlükler arasında yazım konusunda da bir birliktelik bulunmamaktadır.

Türkçe Sözlükler

Burada söz konusu olan Türkçe sözlükler ve onların türleri değil, yabancı dillerden özellikle de Doğu dillerinden dilimize geçmiş ve artık bizim söz hazinemizde bulunan kelimelerin sözlüklerde nasıl yazıldığıdır. Aşağıda Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanan *Türkçe Sözlük (TS)* (2011), Millî Eğitim Bakanlığı tarafından yayımlanan *Örnekleriyle Türkçe Sözlük (ÖTS)* (2000), Kubbealtı İktisadi İşletmesi tarafından yayımlanan *Misalli Büyük Türkçe Sözlük (MBTS)* (2011) ve D. Mehmet Doğan tarafından yayımlanan *Büyük Türkçe Sözlük (BTS)*'te (1996) madde başı olarak yazılan bazı Arapça kökenli kelimelerin yazılış, okunuş ve çeviri yazı örnekleri görülmektedir.

	Türkçe Sözlük	Örnekleleriyle Türkçe Sözlük	Misalli Büyük Türkçe Sözlük	Büyük Türkçe Sözlük
Yazılış	alicenap	âlîcenap	ÂLÎCENAP- ÂLÎCENAB	âlîcenap
Okunuş	a:li:cenap	-	(عاليجناب)	(--)
Çeviri Yazı	'âlî + cenâb	'âlî-cenâb	'âlî-cenâb	-
Tür	sf.	s.	sıf. ve i.	F.s.

	Türkçe Sözlük	Örnekleleriyle Türkçe Sözlük	Misalli Büyük Türkçe Sözlük	Büyük Türkçe Sözlük
Yazılış	kablelmiat	kablelmiât	KABL (Kable'l- mîlâd)	kablelmiât
Okunuş	ka'blelmi:lat	-	(قبل)	-
Çeviri Yazı	qabl + mîlâd	qabl-el- mîlâd	qabl	-
Tür	zf.	i.	zf.	b.z.

	Türkçe Sözlük	Örnekleleriyle Türkçe Sözlük	Misalli Büyük Türkçe Sözlük	Büyük Türkçe Sözlük
Yazılış	tecahülârif	tecâhül-ü ârif	TECÂHÜL (Tecâhül-i ârif)	tecâhül (tecâhül-i ârifâne)
Okunuş	teca:hü'lüa:rif	-	(تجاهل)	(.-)
Çeviri Yazı	tecâhul + 'ârif	tecâhül	<i>cehl tecâhul</i>	-
Tür	a.	ed.	i.	i.

	Türkçe Sözlük	Örnekleriyle Türkçe Sözlük	Misalli Büyük Türkçe Sözlük	Büyük Türkçe Sözlük
Yazılış	velinimet	velînimet	VELÎNÎMET	velinimet
Okunuş	veli:ni:met	-	(ولى نعمت)	(.--)
Çeviri Yazı	velî + ni'met	veliyy-i ni'met	velî-ni'met	-
Tür	a.	b.i.	i.	b.i.

Örneklerde görüldüğü üzere, çeviri yazı aktarımında bir esas olmakla birlikte Türkçe yazımında farklılıklar mevcuttur. Madde başı kelimelerin büyük/küçük yazımı da birbirinden farklıdır. Örneğin çoğu sözlükte madde başı, özel isimler hariç, hep küçük harfle yazılmıştır. Fakat *Misalli Büyük Türkçe Sözlük (MBTS)*'te tamamı büyük yazılmıştır. Bu sözlükte ayrıca madde, kendi asıl alfabetiyle de gösterilmiştir. Kelime türü açıklanırken yapılan kısaltmalarda da diğer sözlüklerle bir bütünlük bulunmamaktadır.

Arapça ve Farsça kökenli Türkçe birleşik kelimelerde de aynı durum mevcuttur. Aşağıdaki örneklerde Türk Dil Kurumu *Türkçe Sözlük*'teki "esrarenğiz, fevkalbeşer, haramzade, hayırperver, izaleişüyu, kadirşinas, tebdilihava ve zevküsefa" kelimeleri *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*'te "fevkalbeşer, hayırperver ve kadirşinas" kelimeleri aynı yazım ile yazılırken "esrârengiz, haramzâde, izâleişüyû, tebdilihava ve zevk u safâ" kelimeleri ise bazı hecelerdeki uzatma durumunu gösteren (ˆ) işareti ile yazılmıştır. *Örnekleriye Türkçe Sözlük*'te de Türk Dil Kurumu sözlüğüne göre sadece "fevkalbeşer" ve "hayırsever" kelimeleri aynı yazım ile, diğerleri (esrârengiz, haramzâde, izâle-i şüyû, kadirşinâs, tebdil-i hava, zevk u safâ) ise farklı yazılmıştır. *Büyük Türkçe Sözlük*'te ise iki kelime farklı, diğerleri aynı yazım ile yazılmıştır. Aşağıdaki tabloda örnekler görülmektedir.

TS	esrarenğiz	fevkalbeşer	haramzade	hayırperver	izaleişüyu	kadirşinas	tebdilihava	zevküsefa
ÖTS	esrârengiz	fevkalbeşer	haramzâde	hayırperver	izâleişüyû	kadirşinâs	tebdilihava	zevk u safâ
MBTS	esrârengiz	fevkalbeşer	haramzâde	hayırsever	izâle-i şüyû	kadirşinâs	tebdil-i hava	zevk u safâ
BTS	esrarenğiz	fevkalbeşer	haramzâde	hayırperver	izale-i şüyü	kadirşinas	tebdilihava	-

Yine bu sözlüklerde yukarıda yazılan birleşik kelimelerin dışında da farklı imlaların bulunduğu kelimelerle karşılaşmak mümkündür. Bunlardan bazı örnekler, aşağıdaki tabloda görülmektedir.

TS	amade	kafiye	kıyamet	piyade	şümüllü	tebarüz	azimkâr	mağrurane	talimgâh	yazihane
ÖTS	âmâde	kafiye	kıyâmet	piyâde	şümüllü	tebârüz	azimkâr	mağrûrâne	tâlimgâh	yazihâne
MBTS	âmâde	kâfiye	kıyâmet	piyâde	şümüllü	tebârüz	azimkâr	mağrûrâne	tâlimgâh	yazihâne
BTS	âmade	kafiye	kıyamet	piyade	şümüllü	tebârüz	azimkâr	mağrurane	tâlimgâh	yazihane

Ayrıca bu sözlüklerde, doğu kökenli kelime olup söz varlığımızın bir parçası olan ve aynı yazım ile yazılan kelimeler olduğu gibi çok az yazım değişikliği olan kelimeler de mevcuttur.

TS	adam	aksi	beygir	ceza	cüda	çapraz	çerçeve	derman	eşya	hâl	perhiz	saat	sabah	tesir
ÖTS	adam	aksi	beygir	cezâ	cüdâ	çapraz	çerçeve	dermân	eşyâ	hâl	perhiz	saat	sabâh	tesir
MBTS	adam	aksi	beygir	cezâ	cüdâ	çapraz	çerçeve	derman	eşyâ	hâl	perhiz	saat	sabah	tesir
BTS	adam	aksi	beygir	ceza	cüda	çapraz	çerçeve	derman	eşya	hâl	perhiz	saat	sabah	tesir

Osmanlıca-Türkçe olarak hazırlanan sözlüklerde özellikle de Ferit Develioğlu'nun hazırladığı *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat* ile Türkiye Kalkınma ve Dayanışma Vakfı (TÜRDAV) tarafından yayımlanan *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Büyük Lûgat*'te daha farklı bir yazım esası takip edilmiştir. Ferit Develioğlu kendi ifadesiyle "İmla Kılavuzu kurallarına bağlı kalınmadığını" söylemiş, fakat hazırladığı sözlüğün yazım usullerini eserin giriş kısmında açıklamıştır. Bu usulde ise madde başlarındaki uzun seslilerin üzerine (^) işareti konulmuştur. Kelimeler köken itibarıyla asıl alfabeyle de yazıldığı için çeviri yazı alfabeti kullanılmamıştır. TÜRDAV'ın yayımladığı sözlükte de kelimeler kendi asli alfabetiyle yazılmıştır. Fakat kelimelerin Latin alfabetiyle yazımında daha çok bugünkü okunuş dikkate alınmıştır. Bu itibarla TÜRDAV'ın sözlüğünde bugünkü Türkçe yazım öne çıkmıştır. Ferit Develioğlu'nun sözlüğünde kelimenin asıl alfabe ile yazımı maddeden sonra iken, TÜRDAV'da ise maddeden önce yazılmıştır. Aşağıdaki tabloda bu sözlüklerin, asıl alfabeyle birlikte bazı madde başlarının Türkçe yazımları görülmektedir.

F. Develioğlu	âdem	aksî	bâr-gîr	cezâ'	cüdâ	çep ü râst	çâr-çûbe
Arap Alfabe	آدم	عكسى	بارگير	جزاء	جدا	چپ و راست	چار چوبه
TÜRDAV	adam	aksi	bargir	ceza	cüda	çep ü rast	-
F. Develioğlu	dermân	eşyâ'	hâl	perhiz	sâat	sabâh	te'sir
Arap Alfabe	درمان	اشياء	حال	پرهيز	ساعت	صبح	تأثير
TÜRDAV	derman	eşya	hal	perhiz	saat	sabah	te'sir

Yukarıda örneklerin verildiği sözlüklerde dilimize girmiş doğu kökenli kelimelerde yazım farklarının olduğu görülmektedir. Bu farklar her ne kadar kelimedenden kelimeye değişse de her sözlüğün giriş kısmında sözlük içinde kullanılan yazım kurallarının kelimelere nasıl yansıdığı anlatıldığı bölüm vardır. Yazar sözlüğünü bu esasa göre hazırlamıştır. Bu açıdan bakıldığında araştırmacı kendi içinde bir sistem dâhilinde sözlüğü hazırlamış olabilir. Fakat bütün bunlarla birlikte sözlüklerde aynı anlamda kullanılan kelimelerin farklı yazım ile yazıldığı da ortadadır.

Farsça-Türkçe sözlüklerdeki örneklerde de farklı yazım kullanılmıştır. Arapça ve Farsçadan dilimize geçmiş ve hâlen kullanmakta olduğumuz bazı kelimelerin sözlüklerdeki yazılışları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Arapça Kelimeler

<i>Lûgat-i Halîmî</i>	isti'mâl	maḥşûş	nâfi'	ṭabîb	fi'l-hâl	ism-i fâ'il
<i>Lûgat-i Ni'met'ullâh</i>	isti'mâl	maḥşûş	nâfi'	ṭabîb	fi'l-hâl	ism-i fâ'il
<i>Burhân-ı Katı</i>	istimal	mahsus	nafi	tabip	fi'l-hâl	ism-i fâ'il
<i>Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat</i>	isti'mâl	mahsûs	nâfi'	tabîb	fi-l-hâl	ism-i fâ'il
<i>Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Büyük Lûgat</i>	isti'mal	mahsus	nafi'	tabib	filhal	ism-i fâ'il
<i>Türkçe Sözlük</i>	istimal	mahsus	nafi	tabip	-	-
<i>Örnekleriyle Türkçe Sözlük</i>	istîmâl	mahsûs	nâfi	tabîb/tabip	filhâl	-
<i>Misalli Büyük Türkçe Sözlük</i>	istîmal	mahsus	nâfi	tabib, tabip	filhal	ism-i fâ'il
<i>Büyük Türkçe Sözlük</i>	istimal	mahsus	nâfi	tabip	filhâl	-*

* D. Mehmet Doğan, isimle birlikte kullanılan kelimeleri tamlama şeklinde yazmaktadır. Örnek: "ism-i âzam, ism-i celâl" gibi.

Farsça Kelimeler

<i>Lûgat-i Halîmî</i>	âsâyiş	âyîne	dîvâr	dil-âver	ser-âb	dest-gâh
<i>Lûgat-i Ni'met'ullâh</i>	âsâyiş	âyîne	dîvâr	dil-âver	ser-âb	dest-gâh
<i>Burhân-ı Katı</i>	asayış	ayna	duvar	dilaver	serap	tezgah
<i>Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat</i>	âsâyiş	âyîne/ayna	dîvâr, duvar	dil-âver	serâb, serâp	dest-gâh, tezgâh
<i>Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Büyük Lûgat</i>	asayış	ayine, ayna	dîvar, duvar	dil-aver	serab	dest-gah, tezgah
<i>Türkçe Sözlük</i>	asayış	ayna	duvar	dilaver	serap	tezgâh
<i>Örnekleriyle Türkçe Sözlük</i>	âsâyiş	âyîne, ayna	dîvâr, duvar	dilâver	serâb, serâp	tezgâh
<i>Misalli Büyük Türkçe Sözlük</i>	âsâyiş	âyîne, ayna	dîvar, duvar	dilâver	serap	tezgâh
<i>Büyük Türkçe Sözlük</i>	âsâyiş	âyine, ayna	duvar	dilâver	serab, serap	tezgâh

SONUÇ

Sürekli gelişen ve değişen canlı bir varlık olarak bilinen dilin kendi alfabe-sinde var olan tüm seslerini başka bir alfabeyle aktarma işi, bilim adamlarının üzerinde çalıştığı önemli alanlardan biridir. Bu alanda yapılan tartışmalar ve çözüm önerileri birçok sorunu ortadan kaldırmışsa da hâlâ çeviri yazı ve yazım konusunda sorunlar tam olarak çözülmüş sayılmaz.

Günümüzde çeviri yazı sistemi kullanılarak sözlük ve eski edebî metinler alanında birçok çalışma yapılmış ve yapılmaya da devam edilecektir. Çünkü sözlük ve edebî metinler milletin kültür hazinesini geleceğe taşıyan araçlardır. Bu açıdan çalışmalarda hedef kitleyi tereddüde düşürecek ve anlama zorluğu oluşturabilecek yazım farklılıklarından kaçınmak gerekir.

Ülkemizde Osmanlı Türkçesi ile yapılmış bilimsel çalışmalarda, günümüz Türkçesine aktarma işleminde uygulanan çeviri yazı alfabeti, iki temel esas üzerine devam etmektedir. Biri Millî Eğitim Bakanlığı *İslâm Ansiklopedisi*, diğeri Türkiye Diyanet Vakfı *İslâm Ansiklopedisi*'dir. Bilimsel çalışmalarda bütünlüğün sağlanması amacıyla bu iki temel esastan birinin tercih edilmesi veya yeni ilkelerin belirlenmesi yönünde çalışmaların yapılması gereklidir.

Latin alfabesine geçişle birlikte ülkemizde sözlük çalışmaları hızlanmış, resmî kurumların yanı sıra özel girişimle de birçok Türkçe sözlük yayımlanmıştır. Bu sözlüklerde de, dilimizde kullanılan bazı Arapça ve Farsça kelimelerin yazımı konusunda birliktelik sağlanamamıştır. Bu nedenle Türkçe ve Osmanlı Türkçesi ile hazırlanmış sözlüklere ilave olarak, Farsça Türkçe hazırlanan sözlüklerde de hem yazım hem de çeviri yazı yönünden farklılıkların giderilmesi için akademik çalışma grupları oluşturularak çözüme kavuşturulması önem arz etmektedir.

KAYNAKLAR

- Aksan, Doğan (2015). *Her Yönüyle Dil*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ayverdi, İlhan (2011). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul: Kubbealtı İktisadi İşletmesi.
- Banguoğlu, Tahsin (1995). *Türkçenin Grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Brockelmann, Carl (1909). *Geschichte der Arabischen Litteratur*, Leipzig: C.F. Amelangs Verlag.
- Brockelmann, Carl vd. (1935). “Die Transliterasyon der arabischen Schrift in ihrer Anwendung auf die Hauptliteratursprachen der İslâmischen Welt”, Leipzig: Denkschrift dem 19. Internationalen Orientalistenkongreß in Rom.
- Doğan, D. Mehmet (2013). *Büyük Türkçe Sözlük*, Ankara: Yazar Yayınları.
- Ergin, Muharrem (1995). *Osmanlıca Dersleri*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Hekim Bereket (2013). *Tuhfe-i Mübârizî*, haz. Binnur Erdağı Doğuer. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- İmlâ Lügati* (1928). İstanbul: Devlet Matbaası.
- Kavakçı, Yusuf Ziya (ths). *İslâm Araştırmalarında Usul*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Korkmaz, Zeynep (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Lutfullah b. Ebî Yusuf (2013). *Lügat-i Halîmî*, haz. Adem Uzun. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Millî Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi* (1941). I-, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Mütercim Âsım Efendi (2009). *Burbân-ı Katı*, haz. Mürsel Öztürk ve Derya Örs. İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Newby, Gordon D. (2004). *A Concise Encyclopedia of Islam*, England: One-world Publications.
- Nîmetu'llâh Ahmed (2015). *Lügat-i Ni'metu'llâh*, haz. Adnan İnce. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Muallim Naci (2017). *İstılâhât-ı Edebiyye*, haz. M. A. Yekta Saraç. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Örnekleriyle Türkçe Sözlük (2000), İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.

Şemseddin Sami (2015). *Kamus-i Türki*, haz. Paşa Yavuzarslan. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Şeyhülislâm Mehmed Esad Efendi (199). *Lehçetül-Lügat*, haz. H. Ahmet Kırkılıç. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Timurtaş, Faruk Kadri (1994). *Yeni Türkiye Türkçesi*, İstanbul: Enderun Kitabevi Yayınları.

Togan, A. Zeki Velidi (1981). *Tarihte Usûl*, İstanbul: Enderun Kitabevi Yayınları.

Türkçe Sözlük (2011), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Türk İlmî Transkripsiyon Kılavuzu (1964), İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (1988), I- ..., İstanbul: TDV Yayınları.

Yazım Kılavuzu (2012), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Yeni Tarama Sözlüğü (1983), dzl. Cem Dilçin. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Makaleler

Akçay, Yusuf (2007). “Osmanlı Dönemi Alfabe Tartışmaları Bağlamında Dr. İsmail Hakkı Bey ve Islah-ı Huruf Cemiyeti”, *Uluslararası Türk Dili ve Edebiyat Kongresi* Nisan 2007 Erzurum.

Anhegger, Robert (Aralık 2017). “On transcribing Ottoman Text (Osmanlı Metinlerinin Transkripsiyonu üzerine)”. çev. H. Sercan Koşık. *Karadeniz* 18, s. 136-142.

Durmuş, İsmail (2012). “Transkripsiyon”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 41, Ankara: TDV Yayınları.

Kaçalin, Mustafa S (1995). “Elifbâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 11, İstanbul: TDV Yayınları.

Pekacar, Çetin - Güner Dilek, Figen (2017). “Uluslararası Fonetik Alfabe-I”. *Dil Araştırmaları* 4, s. 135-150.

Ulu, Cafer (2017), “Osmanlıda Alfabe Tartışmaları ve Latin Alfabesinin Kabulü Sürecinde Mustafa Kemal’in Çıktığı Yurt Gezileri: Tekirdağ Örneği” *Ankara Üniversitesi Dergileri*, s. 277-302. (Erişim tarihi: 10 Aralık 2017), <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/1900/19970.pdf>.

Ünver, İsmail (2008). “Çevriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler”, *Turkish Studies* 3/6, s. 1-45.

_____ (2008), “Arap Harfli Türkçe Metinlerin Çevirisinde Karşılaşılan Yanlışlar”, *Turkish Studies* 3/6, s. 47-58.